

UCHUNGUZI WA MAKOSA YA KIISIMU KATIKA UANDISHI WA MAGAZETI YA KISWAHILI NCHINI TANZANIA

Ruth Ndekiro

Chuo Kikuu cha Ghana - Ghana

rndekiro@ug.edu.gh

Ikisiri

Makosa ya kiuandishi katika magazeti ni tatizo lililo wazi. Makala hii imeshughulikia makosa ya kiisimu katika uandishi wa magazeti ya Kiswahili ya Uhuru na Mtanzania ya nchini Tanzania kuanzia Julai hadi Disemba, 2015. Malengo ya utafiti huu yalikuwa ni kubainisha na kuainisha makosa ya kiisimu yanayojitokeza katika uandishi wa magazeti, kueleza sababu za utokeaji wa makosa hayo pamoja na kupendekeza mbinu za kuyaepuka. Ili kufikia malengo hayo, utafiti huu ulitumia usampulishaji lengwa kuyateua magazeti tajwa, wahadhiri katika vyuo vya habari, wahariri na wasomaji wa magazeti. Aidha, mbinu ya uchambuzi wa nyaraka, hojaji na usaili zilitumika kukusanya data ya utafiti. Data ilikusanywa kutoka kwenye magazeti tajwa, kwa wahadhiri wa somo la Kiswahili, wahariri na wasomaji wa magazeti. Mkabala wa kimaelezo ulitumika katika kuwasilisha na kuchanganua data za utafiti huu. Aidha, utafiti huu uliongozwa na Nadharia ya Sarufi Zalishi iliyoasisiwa na Noam Chomsky (1986). Matokeo ya utafiti huu yamebaini kuwapo kwa makosa ya kiuandishi katika magazeti teule. Aina za makosa yaliyobainika katika magazeti hayo ya Kiswahili ni makosa ya kifonolojia, kimofolojia, kisintaksia na kisemantiki. Aidha, sababu zilizobainishwa kuwa chanzo cha makosa hayo ni pamoja na athari za lugha za Kibantu, athari za lugha ya Kiingereza na athari za lugha ya mazungumzo. Mwisho, utafiti huu umetoa mapendekezo ya nini kifanyike ili kuyaepuka kabisa makosa ya kiisimu katika uandishi wa magazeti.

1.0 Utangulizi

Kwa mujibu wa Mulokozi (1996) na utafiti wa awali wa mwandishi imebainika kuwa, uandishi wa magazeti ya Kiswahili nchini Tanzania ulianza kipindi cha Wamisionari. Kabla ya ujio wa wakoloni hapakuwa na gazeti lolote. Wamisionari walitumia lugha ya Kiswahili kuandika magazeti mbalimbali. Mithalani, Wamisionari wa Kilutheri walianzisha gazeti la *Habari za Mwezi* mwaka 1888 na gazeti la *Pwani na Bara* lililoanzishwa mwaka 1910. Wamisionari wa Kikatoliki walianzisha gazeti la *Barazani* na gazeti la *Rafiki Yangu* mwaka 1910. Magazeti haya yaliendelea kuchapishwa hata baada ya ukoloni. Waingereza walianzisha gazeti la *Mamboleo* mwaka 1923 na gazeti la *Mwangaza* mwaka 1957. Magazeti mengine yaliyokuwepo ni *Kiongozi*, *Mazungumzo ya Walimu*, *Mwiba* na *Afrika Kwetu*. Aidha, Magazeti yaliyoanzishwa kuanzia miaka ya 1980 hadi sasa ni mengi sana. Miongoni mwa hayo ni: *Majira*, *Nipashe*, *Mtanzania*, *Lete Raha*, *Rai*, *Alasiri*, *Dar Leo*, *Tanzania Daima*, *Sema Usikike*, *Kulikoni*, *Mwanaspoti*, *Habari Leo*, *Mwananchi*, *Msemakweli* na *Mwanahalisi*. Yako mengine pia ambayo hayamo katika orodha hii. Uanzishwaji wa magazeti haya yote yaliyotajwa na mengineyo umetokana na sababu kuu mbili. Kwanza, ni mfumo wa vyama vingi vya siasa uliosukuma baadhi ya vyama au wafuasi wake kuchapisha magazeti yao ili kueleza mambo mbalimbali yanayohusiana na vyama hivyo. Pili, ni biashara huria ambayo imetoa fursa kwa watu binafsi kumiliki magazeti kama sehemu ya biashara kama ilivyo biashara nyingine. Ongezeko hili la magazeti limeibua mahitaji makubwa ya waandishi wa habari. Ili kukidhi mahitaji ya waandishi vilianzishwa vyuo vingi vinavyofundisha taaluma ya uandishi wa habari. Miongoni mwa taasisi na vyuo muhimu vya uandishi wa habari vilivyoanzishwa ni pamoja na *Tanzania School of Journalism* (TSJ) mwaka 1975 na kubadilishwa jina mwaka 2002 na kuitwa *Institute of Journalism and Mass Communication* (IJMC) ya *Chuo Kikuu cha Dar es Salaam*, *Saint Augustine University of Tanzania* (2001) kilichopo mkoani Mwanza, *Muslims University of Morogoro* (2005), *Dar es Salaam School of Journalism* (DSJ) (2006).

2.0 Msingi wa Kinadharia

Utafiti huu uliongozwa na Nadharia ya Sarufi Zalishi iliyoasisiwa na Noam Chomsky (1986). Msingi wa nadharia hii ulijikita katika kueleza namna ambavyo lugha hutumiwa na watumiaji wake kwa kutazama namna wanavyotumia kanuni chache zilizopo katika lugha yao kuzalisha sentensi nyingi na zisizo na kikomo, katika kurejelea hali mbalimbali, ingawa sentensi hizo zinaweza kuwa sahihi au zisizo sahihi (Matinde, 2012). Msingi mkuu wa nadharia hii ni kushughulikia usahihi wa lugha katika matawi yote ya isimu ambayo ni fonolojia, mofolojia, sintaksia na semantiki. Nadharia hii ni mwafaka katika kuchambua malengo ya utafiti yaliyojikita katika ubainishaji, uainishaji na uchanganuzi wa makosa ya kiisimu yanayofanywa na waandishi wa magazeti katika lugha ya Kiswahili nchini Tanzania. Hivyo, nadharia hii inatoa mwongozo unaofaa kwani uchanganuzi huo wa makosa ya kiisimu uligusia fonolojia, mofolojia, sintaksia na semantiki ya lugha ya Kiswahili.

3.0 Methodolojia

Utafiti kuhusu makala haya ulifanyika nchini Tanzania katika Mkoa wa Mbeya, Kata ya Mwanjelwa mwaka 2018. Usampulishaji lengwa ulitumika katika uteuzi wa magazeti mawili na watoa taarifa 15 ambao ni wahadhiri 5 wa somo la Kiswahili katika vyuo vya uandishi wa habari pamoja na data kutoka kwa wahariri 5 wa habari wa magazeti ya Kiswahili, na wasomaji 5 wa magazeti ya Kiswahili. Hivyo, utafiti huu ulitumia data za aina mbili. Aina ya kwanza ni data kutoka katika magazeti teule ya *Uhuru* na *Mtanzania* ambapo tulichunguza na kubaini makosa mbalimbali ya kiisimu ya lugha ya Kiswahili yanayofanywa na waandishi wa magazeti hayo ikiwamo kung'amua sababu mbalimbali za makosa yanayofanywa na waandishi wa magazeti hayo. Aina ya pili ni data zilizotokana na usaili na hojaji ambapo watoa taarifa, wahadhiri wa somo la Kiswahili katika vyuo vya uandishi wa habari pamoja na wasomaji wa magazeti waliojaza hojaji iliyohoji sababu za makosa ya kiisimu katika uandishi wa magazeti ya lugha ya Kiswahili na mapendekezo yao huku wahariri wa magazeti wakihojiwa

kuhusu masuala hayohayo. Aidha, mkabala wa kitaamuli (kimaelezo) ulitumika katika uwasilishaji na uchambuzi wa data za utafiti kuhusu makala hii. Vilevile, data zilizokuwa katika lugha ya Kiingereza au lugha za kijamii zilitafsiriwa katika lugha ya Kiswahili.

4.0 Matokeo ya Utafiti

Matokeo ya utafiti yalipatikana baada ya uchunguzi na uchambuzi wa data kuhusu makosa ya kiisimu katika uandishi wa magazeti ya Kiswahili, sababu za makosa na mapendekezo kuhusu makosa hayo zilizokusanywa na mtafiti kutoka katika magazeti ya *Uhuru* na *Mtanzania*. Data zilikusanywa kutoka kwa watoa taarifa ambao ni wahadhiri wa somo la Kiswahili katika vyuo vya uandishi, wasomaji wa magazeti ya Kiswahili na kwa njia ya dodoso tulizozisambaza pamoja na data toka kwa wahariri na wasomaji wa habari magazetini tulizokusanya kwa njia ya usaili. Matokeo ya utafiti huu ni kama ifuatavyo:

4.1 Makosa ya Kiisimu katika Magazeti Teule

Makosa tuliyobaini kwa njia ya uchambuzi wa matini katika magazeti ya *Uhuru* na *Mtanzania* tumeyaweka katika makundi makuu manne ya kiisimu kama ifuatavyo:

4.1.1 Makosa ya Kifonolojia

Utafiti huu umebaini kwamba kuna makosa mengi ya kimatamshi yanayofanywa na waandishi wa magazeti. Baadhi ya makosa hayo ni kama yanavyowasilishwa hapa chini:

1....*Sherehe hizo zilihuzuriwa na maelfu ya wananchi...*
(*Mtanzania*, 1.7.2015)

Kosa lililopo hapa ni kwamba neno “zilihuzuriwa” si sahihi katika lugha ya Kiswahili bali lilipaswa kuwa “zilihudhuriwa”. Hapa tunaona badala ya fonimu /dh/ ambacho ni kikwamizi ghuna cha kaakaa laini, mwandishi ametumia /z/ ambacho ni kikwamizi ghuna cha ufizi.

2. “Mkuu wa shule alitoa ushauri wakati wa makabiziano ya msaada wa vifaa vya shule zikiwemo kompyuta 70 ambazo zimetolewa na mfazili kutoka Marekani, Fredric Freeman” (Mtanzania, 1.7.2015).

Kosa lililopo hapa ni kwamba maneno “makabiziano” na “mfazili” yalipaswa kutamkwa “makabidhiano” na “mfadhili” mtawalia. Hapa kuna mbadilishano wa vikwamizi ghuna vya ufizi na kaakaa laini kama katika mfano wa 1.

3. “Kampeni hiyo imeanza kwa uzinduzi wa mkanda maalum wa video wenye jina la Congo Unite ulioimbwa kwa kuwashirikisha maproduza mbalimbali wa Jamhuri ya Kidemokrasia ya Congo” (Mtanzania, 2.7.2015)

Kosa lililopo hapa ni kwamba kwanza “maproduza” si neno la Kiswahili sanifu. Neno la Kiswahili ni mfanyiza/mtengeneza muziki. Neno “maproduza” linatoka kwenye neno la Kiingereza “producer” linalotamkwa [prodyuza]. Hivyo hata kama neno hili limetoholewa bado sauti /dy/ (kipasuo kwamizi ghuna cha kaakaa laini) ilipaswa kusikika badala ya /d/ (kipasuo ghuna cha ufizi).

4. “Meneja wa kampuni hiyo alidai kuwa fedha zilizoibwa zilikuwa na samani ya shilingi milioni 28...” (Uhuru, 23.08.2015)

Hapa kuna kosa la mbadilishano wa sauti baina ya kikwamizi sighthuna cha ufizi (s) na kikwamizi sighthuna cha kaakaa laini (th). Hapa badala ya “samani” ilipaswa kuwa “thamani”.

Kwa ujumla, makosa ya kifonolojia yanaonekana sana katika sauti au fonimu zinazofanana kama /s/ na /th/ kama kwenye samani (thamani); /z/ na /dh/ kama kwenye fazili (fadhili) na kadhalika. Makosa haya huweza kupotosha maana kwani sauti zote hizo ni fonimu na sifa kubwa ya fonimu ni kubadilisha maana ya neno. Kwa mfano, katika Kiswahili maneno yote mawili: samani na thamani yana maana tofauti. Samani ni neno la kutaja aina ya vitu kama viti, meza, kabati n.k wakati

thamani ni ubora wa kitu kutokana na hali yake na umuhimu wake; bei au gharama ya kitu. Hivyo, kubadilisha fonimu hizo ni kuibua maana tofauti ambayo inaweza kumpotosha msomaji wa magazeti hayo. Hali ni hiyohiyo katika maneno kama *kula* (kitendo cha kiumbe hai kuingiza chakula ndani ya mwili wake kupitia mdomo wake) na *kura* (kitendo cha kundi la watu kuchagua mtu au kitu wanachoona kinafaa), na kadhalika. Makosa haya pia huweza kumchanganya msomaji na asipate maana yoyote. Hivyo, tunaweza kusema kwamba makosa haya ya kifonolojia yanaweza kuibua maana isiyokusudiwa au kupoteza kabisa maana.

4.1.2 Makosa ya Kimofolojia

Zaidi ya makosa ya kifonolojia, utafiti huu umebaini kuwapo kwa makosa ya kimofolojia. Baadhi ya makosa ya kimofolojia yaliyobainika katika uandishi wa magazeti ni haya yafutayo:

5. “...*Meja alisisitiza kwamba somo la Kompyuta ni muhimu na ulazima uwe kwa mashule ambayo yana vifaa...*” (Uhuru, 1.07.2015)

Kosa hapa ni kukiuka kanuni za uundaji wa maneno (ngeli za majina). Ngeli za majina ndiyo hutuambia hali ya umoja na wingi wa nomino husika. Aidha, hutuambia kama nomino ina maumbo tofauti ya umoja na wingi au ina umbo moja katika hali zote. Neno “shule” ambalo ndiyo limezaa “mashule” lipo ngeli ya 9 na 10. Sifa kubwa ya nomino zinazolingia katika ngeli hii ni kuwa na umbo la umoja na wingi linalofanana. Kwa mfano, “nyumba” (umoja) “nyumba” (wingi); “nguo” (umoja), “nguo” (wingi) na kadhalika (Ashton, 1944; Kapinga, 1980). Hivyo, nomino shule haikupaswa kuwa “mashule” bali “shule”. Kwa kuweka mofu “-ma” katika nomino shule kunaifanya nomino hiyo ihamie ngeli ya 5, jambo ambalo si sahihi.

6. “...*Meneja wa kampuni hiyo alidai kuwa fedha zilizoibiwa zilikuwa na samani ya shilingi milioni 28...*” (Uhuru, 23.08.2015)

Kosa hapa ni kwamba badala ya kuandika “zilizoibwa” mwandishi wa habari katika gazeti hili ameandika “zilizoibiwa”. “Kuibwa” na “kuibiwa” ni maneno mawili yenye maana tofauti. “Kuibiwa” ni neno ambalo

limewekewa mofu ya utendea, yaani kufanya kitu kwa niaba ya mtu fulani. Kwa mfano, unaposema, “limiwa” maana yake ni kwamba watu/mtu fulani amelima kwa niaba yake; “pigiwa” watu/mtu fulani amepiga kwa niaba yake na kadhalika. Katika sentensi hii mwandishi hakukusudia “kuiba kwa niaba yake” bali “yeye ndiye muathirika wa tendo la wizi”. Hivyo, kwa usahihi alipaswa kuandika “zilizoibwa”. Mofu “-w” hapo inaonesha utendwa sawa na “pigwa” na kadhalika.

7. “Mkuu wa wilaya ameahidi kuwasogeza huduma za kijamii wananchi” (Uhuru, 25.09.2015)

Katika sentensi hii kosa ni kutokuzingatia kanuni za unyambulishaji wa vitenzi. “Kuwasogeza” ni neno linaloonesha utenda na hivyo halina mantiki yoyote katika sentensi hiyo. Sentensi hiyo inahitaji kitenzi hicho kinyambulishwe kwa mofu ya utendea na hivyo liwe “kuwasogezea”.

8. “Lucas alitoa tahadharisha kwa wananchi wilayani hapa kuepuka vishawishi kutoka kwa...” (Uhuru, 25.09.2015).

Katika sentensi hii kosa ni kukiuka kanuni za uundaji wa maneno. Katika Kiswahili maneno huweza kuundwa kutoka katika aina nyingine za maneno. Kwa mfano, toka kwenye nomino “taifa” tunaweza kuunda kitenzi “taifisha”; toka kwenye kitenzi “piga” tunaweza kuunda nomino “pigo”; na kadhalika (Tumbo-Masabo, 1982; Sager, 1990; BAKITA, 2005). Katika sentensi yetu hapo juu, tunaona nomino “tahadhari” imeunda kitenzi “tahadharisha”. Kitenzi hicho kipo katika hali ya usababisha, yaani kusababisha tahadhari. Kimantiki, sentensi hiyo haikuhitaji uundaji wa neno jipya kwani nafasi hiyo hasa haikaliwi na kitenzi bali nomino. Hivyo, kosa hili ni la kimfosintaksia (kimofolojia na kisintaksia kwa wakati huohuo).

9. “...alisema, askari huyo na wenzake walikuwa wamemzingira nyumba ya mtuhumiwa, wakisubiri atoke ili wamkamate...” (Uhuru, 29.08.2015)

Kosa hapa ni uchopekaji wa mofu ya yambwa (*object marker*) “-m”. Katika hali ya kawaida nyumba ipo katika ngeli ya 9 na 10 na hivyo kiambishi awali cha yambwa (*object marker*) ni “-i”. Kwa mfano, tunaweza kusema

“ameibomoa nyumba yake”. Lakini katika sentensi hii kinatumika kiambishi awali cha yambwa cha ngeli ya kwanza “-m” ambacho hasa ni cha binadamu (Maho, 2003). Hivyo, badala ya “wamemzingira” alipaswa kusema “wameizingira”.

4.1.3 Makosa ya Kisintaksia

Makosa ya kiisimu yanayoonekana katika magazeti teule hayaishii tu katika makosa ya kifonolojia na kimofolojia. Yapo pia makosa ya kisintaksia. Baadhi ya makosa hayo yanabainishwa hapa chini na kufafanuliwa.

10. “...*Lengo la kampuni hiyo ni fedha kuchangisha na kuwasaidia wenye maradhi ya Selimundu pamoja na watoto yatima*” (Mtanzania, 2.10.2015).

Hapa kuna kosa la mpangilio wa vipashio katika tungo. Katika lugha ya Kiswahili, kitenzi hupaswa kuanza halafu ndipo yambwa ifuate (Ashton, 1944; Massamba na wenzake, 1999). Hivyo, ilipaswa kuwa “kuchangisha fedha” na siyo “fedha kuchangisha”

11. “...*Mtendaji wa kata ya Chilolo alisema, sisi wote tunatakiwa kupata huduma bora za kijamii ikiwemo hospitali nzuri zenye wahudumu wa kutosha*” (Uhuru, 13.10.2015).

Katika sentensi hii kosa ni kutokuzingatia kanuni za upatanisho wa kisarufi. Katika lugha ya Kiswahili, nomino au kiwakilishi chake huamua maumbo ya maneno yanayofuatia. Kwa mfano, katika sentensi “**Watoto wadogo wazuri wanacheza mpira**” tunaona kwa kuwa nomino ‘watoto’ ina kiambishi awali “wa-”; maneno yaliyofuatia pia yamechukua kiambishi “wa-”. Mfumo huu unapokiukwa, basi sentensi hiyo huwa si sahihi; mfano, “***Mtoto wadogo wanacheza mpira**”. Sentensi hii imekiuka kanuni/mfumo huu. Hivyo, ilipaswa kuwa “sisi sote.....” badala ya “sisi wote”. “Wote” ilipaswa kwenda na “wao” (Hyman, 1998; Ashton, 1944). Kosa hili pia ni la kimofosintaksia, yaani kwa upande mmoja linahusisha mofolojia na kwa upande mwingine sintaksia.

12. *“Tukio jingine, mtembea wa kiume kwa miguu ambaye hakufahamika, ila anayekadiriwa kuwa na umri wa miaka 48 alifariki baada ya kugongwa” (Uhuru, 23.11.2015).*

Hapa pia kuna kosa la kukiuka muundo wa kihusishi. Kosa hili ni la kiupatanisho wa kisarufi pia. Kitenzi “mtembea” kinahitaji kihusishi “kwa” na si “wa”. Matumizi ya kihusishi “wa” yameifanya sentensi hiyo kutokuwa sahihi katika lugha ya Kiswahili.

Kwa ujumla, makosa ya kisintaksia hayaathiri maana bali yanaathiri muundo wa lugha. Pindi kosa hili linapofanyika, maana iliyokusudiwa huweza kufika lakini kwa njia ambayo haikubaliwi na watumiaji wa lugha husika. Hivyo, athari kubwa ya makosa haya katika uandishi wa magazeti ni kupotosha lugha ingawa maana inafika. Makosa haya yanaweza kuwafanya wanajamii kuamini hii ndiyo njia sahihi ya kutumia lugha na hivyo kuharibu Kiswahili sanifu. Hili linawezekana kutokana na ukweli kwamba vyombo vya habari vinaaminika sana miongoni mwa wanajamii.

4.1.4 Makosa ya Kisemantiki

Vilevile, waandishi wa magazeti wamebainika kufanya makosa ya kisemantiki au ya kimantiki. Baadhi ya makosa haya na ufafanuzi wake yanaonekana hapa chini.

13. *“Walimu wa kiume nchini wametakiwa kutambua malalamiko dhidi yao kuhusiana na suala la uchakachuaji wa wanafunzi wa kike....” (Uhuru, 1.09.2015).*

Neno ‘kuchakachua’ lina maana ya “kuchanganya” kwa lengo la kuharibu (TUKI, 1981). Kutokana na hilo ndiyo maana kuna “uchakachuaji wa mafuta” yaani kuchanganya mafuta na maji au mafuta ya petroli na ya taa na hivyo kuyafanya mafuta hayo kuharibika. Hivyo, neno hili linapotumika kurejelea tabia ya walimu wa kiume dhidi ya wanafunzi wao wa kike, linakuwa halina maana yoyote. Neno sahihi hapa linapaswa kuwa “uharibifu”.

14. “... *alisema wakulima wengi baada ya mavuno huonekana wakitanua na kusahau maisha duni wanayoishi...*” (Mtanzania, 1.07.2015).

Katika sentensi hii kosa linaonekana kutokana na matumizi ya lugha isiyo sanifu, yaani lugha ya mitaani. Neno “kutanua” maana yake ya msingi ni kukifanya kitu kichukue eneo kubwa, yaani kukikuza. Lakini neno hilo linaweza kuwa na maana ya ziada “kujistarehesha”. Ikumbukwe kwamba uandishi wa magazeti unapaswa kutumia lugha sanifu kwa kuwa ni taarifa rasmi kwa umma. Hivyo, matumizi ya lugha hii ambayo huenda haieleweki kwa wengi ni kosa.

15. “...*Mwanakijiji aliyejitambulisha kwa jina la Selemani Upatu alitoa ufafanuzi zaidi baada ya kuwakilisha malalamiko yake kuhusu vitendo vya uporaji vilivyokithiri katika kijiji cha Chanzighe*”. (Uhuru, 17.12.2015)

Katika sentensi hii kosa ni matumizi ya neno “kuwakilisha”. Neno hili lina maana kwamba “kwenda mahali kwa niaba ya watu fulani”. Sentensi hii inaonesha kwamba maana iliyokusudiwa ni “kuwasilisha” na si “kuwakilisha”. Kwa kawaida, malalamiko ‘hayawakilishwi’ bali ‘yanawasilishwa’.

Kwa ujumla, tunaweza kusema kwamba makosa ya kisemantiki ndiyo mabaya kuliko yote katika lugha kwani yanaathiri moja kwa moja maana. Makosa mengi ya kisemantiki hupotosha maana iliyokusudiwa. Makosa haya ni pamoja na kusema “nilienda nikamkuta hayupo” au “nipo hapa kwa niaba yangu binafsi na kwa niaba ya wapiga kura wangu”. Hivyo, ni wazi kwamba huwezi kwenda na ukamkuta mtu na wakati huohuo hayupo; haina mantiki yoyote, kama umemkuta, maana yake, yupo. Vilevile, huwezi kuwa hapa kwa niaba yako binafsi, “kwa niaba ya” maana yake ni kwa niaba ya mtu/watu fulani.

4.2 Vyanzo vya Makosa ya Kiisimu katika Magazeti Teule

Baada kuainisha makosa ya kiisimu yanayojitokeza katika uandishi wa magazeti, jukumu linalofuata ni kubainisha vyanzo vya makosa hayo. Lengo

hapa ni kujua kwa nini waandishi wa magazeti husika wanafanya makosa hayo. Katika sehemu hii, tunabainisha sababu hizo. Ili kufanya hilo washiriki wa utafiti walipewa dodoso ili wajaze sababu hizi za makosa. Kwa hiyo, data zinawasilishwa kulingana na makosa hayo ya kiisimu na kila kosa linachambuliwa vyanzo kama tulivyoeleza hapo juu tukianza na kosa la kifonolojia hadi la kisemantiki. Vyanzo vya makosa vilivyotajwa ni kama ifuatavyo: athari ya lugha za Kibantu, athari za lugha ya Kiingereza, athari za lugha ya mazungumzo, kutoelewa maana za maneno na mazoea mabaya.

4.2.1 Vyanzo vya Makosa ya Kifonolojia

Makosa haya yanahusisha kutotilia maanani usahihi wa foni na fonimu za lugha na kutokuwa na usahihi wa matamshi ya maneno. Angalia mifano ya maneno yaliyopigiwa mstari katika sentensi hapo chini:

16. “...*Sherehe hizo zilihuzuliwa na maelfu ya wananchi...*” (Mtanzania, 1.7.2015).

17. *Mkuu wa shule alitoa ushauri wakati wa makabiziano ya msaada wa vifaa vya shule zikiwemo kompyuta 70 ambazo zimetolewa na mfazili kutoka Marekani, Fredric Freeman (Mtanzania, 1.7.2015).*

18. *Meneja wa kampuni hiyo alidai kuwa fedha zilizoibiwa zilikuwa na samani ya shilingi milioni 28...*” (Uhuru, 23.08.2015).

Miongoni mwa sababu walizozitaja watoa taarifa wakati wakijaza dodoso walizopewa na mtafiti ni athari ya lugha za Kibantu. Watoa taarifa walifafanua kwamba makosa ya kifonolojia husababishwa na athari ya lugha za Kibantu, kwa maana kwamba waandishi wameathiriwa na lugha zao za asili kiasi cha kushindwa kutamka baadhi ya sauti za Kiswahili au wakati mwingine huchanganya na kubadili sauti hizo wanapokuwa wanaandika. Mfano, Wakurya hutumia **r** badala ya **l**; mfano, ‘nakwenda kurara’ badala ya ‘nakwenda kulala’. Wandali hutumia **s** badala ya **th**; mfano, **selasini** badala ya **thelathini**, **samani** badala ya **thamani**, **sahabu** badala ya **dhahabu** na mengineyo. Jambo ambalo limedhihirika wazi katika mifano tajwa hapo juu.

4.2.2 Vyanzo vya Makosa ya Kimofolojia

Huu ni ukiukwaji wa kanuni na mifumo inayohusu upangaji wa mofimu mbalimbali katika kuunda maneno au sentensi. Ifuatayo ni mifano ya sentensi zenye makosa na kisha zimetolewa sababu za makosa hayo:

19. *Waziri mkuu anahudhuria mkutano utakaoanza Jumatatu...*” (Mtanzania, 19.09.2015).

20. *John Moro ameahidi kwasogeza huduma za kijamii wananchi...*” (Uhuru, 25.09.2015).

21. *Meja alisisitiza kwamba somo la Kompyuta ni muhimu na ulazima uwe kwa mashule ambayo yana vifaa.....*” (Uhuru, 25.09.2015).

22. *“...alisema, askari huyo na wenzake walikuwa wamemzingira nyumba ya mtuhumiwa, wakisubiri atoke ili wamkamate...”* (Uhuru, 29.08.2015).

Watoa taarifa walengwa walijibu swali hili katika kueleza chanzo cha makosa ya kimofolojia katika uandishi wa magazeti ya lugha ya Kiswahili. Matokeo yanaonesha kwamba watoa taarifa walisema kuwa chanzo ni mazoea mabaya, ilhali watoa taarifa wengine walieleza kuwa chanzo ni athari ya lugha ya mazungumzo katika uandishi. Hata hivyo, watoa taarifa wengi walijibu kuwa kuna athari za lugha za Kibantu kwa maana ya athari ya maumbo ya maneno ya lugha za kienyeji katika lugha ya Kiswahili. Sababu zilizotajwa na watoa taarifa hawa, yaani mazoea mabaya, athari za lugha ya mazungumzo katika maandishi na athari za lugha za Kibantu katika lugha ya Kiswahili zimedhihirika katika mifano 19, 20, 21 na 22 iliyotajwa hapo juu.

4.2.3 Vyanzo vya Makosa ya Kisintaksia

Makosa ya kisintaksia ni ukiukwaji wa taratibu na kanuni za mahusiano baina ya maneno katika sentensi. Angalia mifano ya maneno yaliyopigiwa mstari katika sentensi hapo chini:

23. “... *alisema wengi wa wakulima hujikuta wakitumia fedha hovyoo baada ya kuuza mazao ya...*” (Uhuru, 2.09.2015).

24. “...*Lengo la kampuni hiyo ni fedha kuchangisha na kuwasaidia wenye maradhi ya Selimundu pamoja na watoto yatima...*” (Mtanzania, 2.10.2015).

25. “...*Mtendaji wa kata ya Chilolo alisema, sisi wote tunatakiwa kupata huduma bora za kijamii ikiwemo hospitali nzuri zenye wahudumu wakutosha na...*” (Uhuru, 13.10.2015).

26. *Tukio jingine, mtembea wa kiume kwa miguu ambaye hakufahamika, ila anayekadiriwa kuwa na umri wa miaka 48 alifariki baada ya kugongwa.....*” (Uhuru, 23.11.2015).

Matokeo ya utafiti huu yanaonesha kwamba chanzo cha makosa ya kisintaksia ni mazoea mabaya ya miundo ya sentensi katika uandishi. Sababu hii ilidhihirika mara chache katika majibu ya watoa taarifa, pamoja na athari ya lugha ya mazungumzo katika uandishi ambayo imedhihirika mara nyingi zaidi. Hata hivyo, inaonekana kuna athari ya lugha za Kibantu ambapo baadhi ya watoa taarifa wamebainisha hilo.

4.2.4 Vyanzo vya Makosa ya Kisemantiki

Makosa haya yanahusisha kutokuwa na usahihi (mantiki) wa maneno yanayotumika katika kutoa ujumbe. Angalia mifano ya maneno yaliyopigiwa mstari katika sentensi zifuatazo:

27. *Walimu wa kiume nchini wametakiwa kutambua malalamiko dhidi yao kuhusiana na suala la uchakachujaji wa wanafunzi wa kike*” (Uhuru, 1.09. 2015).

28. “... alisema wakulima wengi baada ya mavuno huonekana wakitanua na kusahau maisha duni wanayoishi...” (Mtanzania, 1.07. 2015).

29. “Kata ya Wazo imegawanywa kutoka kwa kata ya Kunduchi...” (Uhuru, 25.09. 2015).

30. “...Mwanakijiji aliyejitambulisha kwa jina la Selemani Upatu alitoa ufafanuzi zaidi baada ya kuwakilisha malalamiko yake kuhusu vitendo vya uporaji vilivyokithiri katika kijiji cha Chanzighe...” (Uhuru, 17.12. 2015).

Aidha, katika kipengele, hiki matokeo yanaonesha kwamba chanzo cha makosa ya kisemantiki ni kutokuelewa maana za maneno hayo ambapo watoa taarifa wengi waliitaja sababu hii. Hii ina maana kuwa waandishi huandika baadhi ya maneno kwa kutokuelewa maana asilia ya neno na hivyo hudhania kuwa wako sahihi katika uandishi wao kumbe wanakosea. Sababu nyingine iliyotajwa na watoa taarifa ni mazoea mabaya ya kuyatumia maneno pasipo kuelewa kama yanaweza kuwatatanisha wasomaji katika habari wanazozindika. Sababu hizi kuu mbili zilizotajwa na watoa taarifa zinasababisha utokeaji wa baadhi ya makosa ya kisemantiki kama yalivyodhihirika katika tungo zilizoainishwa katika mifano ya 27 hadi 30.

4.3 Mapendekezo

Baada ya kuzingatia lengo kuu na malengo mahususi, utafiti huu ulitupatia matokeo muhimu sana. Kwa kuzingatia matokeo hayo, sehemu hii inatoa mapendekezo ya ni nini kifanyike ili kuepuka makosa kama haya ya kiisimu katika uandishi wa magazeti ya Kiswahili. Hivyo, ili kuepuka makosa yanayojitokeza katika uandishi wa magazeti ya Kiswahili, utafiti huu unapendekeza mambo yafuatayo:

- a) Kuajiri wandishi wa habari wenye sifa zinazotakiwa;
- b) Kutoa tuzo kwa waandishi bora wa magazeti;
- c) Waandishi wa habari kuboea katika fani moja;

- d) Kuboresha mbinu za kufundishia; na
- e) Kutoa semina za mara kwa mara kwa waandishi wa magazeti kuhusu uandishi makini.

4.4 Hitimisho

Katika utafiti huu, sababu za makosa ya kiisimu zilizotolewa zina uhusiano na mapendekezo yaliyotolewa kwani yanaweza kusaidia kupunguza au kukomesha kabisa makosa yanayojitokeza katika uandishi wa magazeti kwa lugha ya Kiswahili. Kimsingi, sababu kama athari za lugha za Kibantu, athari za lugha ya Kiingereza na athari za lugha ya mazungumzo huweza kuondolewa au kupunguzwa kwa kuboresha mbinu za kufundishia, kwa maana ya kuwapa wanafunzi mazoezi mengi na kuyasahihisha.

Vilevile, tatizo la kutoelewa maana za maneno huweza kutatuliwa endapo waandishi watabohea katika fani moja; kwa mfano, habari za biashara, habari za michezo au habari za kimataifa. Hali hii itamfanya mwandishi kuwa mahiri zaidi katika kipengele atakachokuwa amebobea na hivyo kupunguza makosa yanayojitokeza yanayosababishwa na kutofahamu istilahi sahihi katika habari anazoandika.

Aidha, tatizo la kuwa na mazoea ya kufanya makosa linaweza kutatuliwa kwa kuwa na mazeo ya kuwa na semina za mara kwa mara kwa waandishi ambazo zitakuwa zikiwakumbusha waandishi kuhusu uandishi makini pamoja. Nako kutolewa kwa tuzo kwa waandishi bora kutawahamasisha waandishi wengine kuandika kwa umakini ili nao wapate zawadi.

Aidha, matokeo ya utafiti yataisaidia jamii kujua makosa mbalimbali yanayojitokeza katika uandishi wa magazeti. Suala hili litamfanya kila mmoja kupata nafasi ya kujirekebisha na kujifunza kukwepa makosa hayo.

Marejeleo

Ashton, E.O (1944). *Swahili Grammar (Including Intonation)*, London, Longman, Green & Co

BAKITA. (2005). *Istilahi za Kiswahili*. Dar es Salaam: Longhorn Publishers Ltd.

Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*.

New York: Praeger

- Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language*. New York: Praeger.
- Hyman, C. (1998). Short Message Services (sms) Language and Written Language Skills: Educators' Perspective. *South African Journal of Education*, Volume31, 475-487.
- Kapinga, M.C. (1983) *Sarufi Maumbo ya Kiswahili Sanifu*. Dar es Salaam: TUKI.
- Massamba, D. P. B (1995). The Classification of Ci-Ruri Nouns. *Journal of Asian and African Studies*, Nos.48-49. ILCAA, Tokyo University of Foreign Studies.
- Massamba, D.P.B. (2004). *Kamusi ya Isimu na Falsafa ya Lugha*. Dar es Salaam: TUKI.
- Matinde, R.S. (2012). *Dafina ya Lugha Isimu na Nadharia : Kwa Sekondari, Vyuvo vya Kati na Vyuvo Vikuu*. Mwanza, Tanzania :Serengeti Educational Publishers Ltd
- Maho, J. (2003). A Classification of the Bantu Languages: An update of Guthrie's referential system. *Nurse & Philippon*, Juz. 2003.639-651. London: Routledge
- Mulokozi, M.M. (1996). "The state of creative Literature and Publishing in Tanzania and Proposal for a literature Support Project" HIVOS/UWAVITA, Dar es Salaam.
- Sager, J. C. (1990). "Term Formation: Theory and Practice." A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 61-90.
- TUKI. (1981). *Kamusi ya Kiswahili*, Nairobi: Oxford University Press
- Tumbo-Masabo, Z.N.Z. (1982). *Towards a Systematic Terminology Development in Kiswahili*, *Kiswahili Journal of the Institute of Kiswahili Research*, University of Dar es Salaam

Magazeti

Mtanzania (1.7.2015)

Mtanzania (2.7.2015)

Mtanzania (19.09.2015)

Mtanzania (2.10.2015)

Uhuru (23.8.2015)

Uhuru (29.8.2015)

Uhuru (25.9.2015)

Uhuru (13.10.2015)

Uhuru (13.10.2015)

Uhuru (23.11.2015)

Uhuru (17.12. 2015)